

Emakeel minu elus

Tõnu Viik

Kui mulle tehti ettepanek kirjutada käesolevasse, või pigem silme ees olevasse ajakirja, siis võtsin ma pakkumise küll tänuga vastu, kuid jäin kohe mõttesse, millest ometi kirjutada. Olen ju ametilt astronoom ja mitte filoloog. Ent neid mõlemaid elukutseid ühendab tõepoolest keel, mida iga päev eneseväljenduseks kasutame ja siin ei mängi suurt rolli, mis ametit sa pead.

Õeldakse, et me kõik tuleme lapsepõlvest, ja õige ta on. Olen pärit Põhja-Eesti kaluriküllast, kus minu lapsepõlves räägiti soome keelele väga lähedast murrakut (võrokate eeskujul ma seda keeleks küll ei nimetaks). Kool oma kirjakeelega pühkis aastate vältel selle keele meie suust ja nüüd ei räägi seda peaaegu mitte keegi. Midagi on ikka mälusügavustes või tont teab kus mujal alles jäänud, nii et kui ma juhtun kuulma inimest, kes veel kõneleb seda murrakut, tuleb soe tunne südamesse.

Põhilised erinevused kirjakeelest olid “õ”-vokaali ja teise välte puudumine. Ei olnud “võrke”, olid “vergud”, ei olnud “võid”, oli voi ja mina olin Länne Tonu. Siiani olen ma arvamusel, et see paljukiidetud pagana “õ” on Lõuna-Eesti diversioon ja tegelikult seda eesti keeles polegi! Sellest on igatahes ka saarlased aru saanud, targad inimesed, nagu nad on. Ja nende väldetega maadlesin ma kogu kooliaja, saamatagi neid vist lõplikult selgeks.

Lapsepõlves olid mu esimesteks keelelisteks kasvatajateks minust vanemad õed, sest isa ja ema olid kumbki vaid kaks talve koolis käinud. Ema oli siiski suurem kirjamees ja kui ma juba kodust eemal elasin, siis oli tema see põhiline kirjajärgutaja. Isa kirjutas vaid kõige suurema vajaduse korral.

Õed kehtestasid minu suhtes ränga terrori (nagu mulle tundus), sundides mind veel enne kooliaega iga päev ühe vihikulehekülje tähti ja numbreid kirjutama. Ilmselt siis lootuses minust haritud inimene kasvatada. Tuleb tunnistada, et teatud ulatuses see

projekt neil ka õnnestus. Lugema ma õppisin kuidagi iseenesest. Ma olin sirvinud õdede füüsikaõpikut, kus oli joonis puupakku lõhkiajavast kiilust, mille kohta ma alati ütlesin, et tegu on tagurpidi pükstega. Ühel päeval aga, ma ei tea, kui vana ma siis olin, vaatasin ma jälle seda pilti ja ütlesin, et siin on kirjas "kiil". Sellest päevast oskasin ma lugeda. Lugesin ka üsna kohe vana piibli gooti kirja. Mäletan, kuidas ma lugesin piiblit 1953.aasta 4. märtsi pimedal õhtul, kui kedagi kodus polnud ja väljas möllas vägev tuisk. Järgmisel päeval viidi meid koolis seinakrapi juurde (raadiot ju polnud), kust kuulsime Levitani traagilist häält teatamas "rahva isa" Stalini surmast. Mäletan ka oma naabritüdrukut lahinal nutmas. Mõtlesin ise, et mis paganat tal sest Stalinist peaks olema.

1947. aastal olin ma läinud vanema õe saatel Viimsi Mittetäielikku Keskkooli, kuid sellenimelist kooli pole ma iialgi lõpetanud, sest vahepeal nimetati see ümber Viimsi 7-klassiliseks Kooliks ja selle kooli lõputunnistus peaks mul kusagil isegi alles olema. Kool koosnes kolmest klassiruumist, koos õpetati esimest, teist ja kolmandat klassi, neljandat ja kuuendat klassi ning viiendat ja seitsmendat klassi. Seal sattusin ma väga toredate õpetajate käe alla. Alguses oli õpetajaks Salme Tendal, hästi emaliku olemisega inimene, kelle abil algne koolivõõrastus kiiresti kadus. Natuke vanemas klassis tuli meile eesti keele õpetajaks Elja Valdmann, pärast abiellumist Leht. Parajalt range oli see hea õpetaja, kes tegi meile palju asju eesti keele kasutamises selgeks (ent mitte välteid mulle, nagu juba mainitud!). Ja kuna kool oli väike, mõnes klassis oli vaid kaks õpilast, siis ei tulnud kõne allagi koduste ülesannete tegemata jätmise, sest iga päev võisid sa kindel olla, et sind vastama kutsuti.

Siin on paras koht öelda välja oma arvamus väikekoolide ja ühendklasside kohta. Minu arvates põhjatakse neid täiesti asjata, sest ma saan toetuda oma kogemustele ja öelda, et ma sain sellest väikesest koolist, mis tõsi küll, natuke kasvas naaberküla kooli sulgemise tõttu, hea hariduse, mis lubas mul ühes riigi parimas koolis - Tallinna Reaalkoolis (siis veel muidugi Tallinna 2. Keskkoolis) kindlalt läbi lüüa. Kõik sõltub ikkagi õpetajatest - kui need on oma tööd armastavad, mitte vaid tuimalt tööpäevi õhtusse veeretavad, või, hoidku taevas, lapsi lausa vihkavad - siis ei aita ka suur uhke kool mitte midagi.

Reaalis sain ma endale suurepärase eesti keele õpetaja - Ella Saarkivi, kes oli, nagu nüüd öeldakse, hea spetsialist ja ühtlasi suur rahvuslane. Meile tehti selgeks grammatika reeglid, mis veel selged polnud (võldeest ma enam ei räägi) ja anti ülevaade eesti, vene ja isegi väliskirjandusest, mida tollal õppekavas polnudki. Lugesin siis palju ja ühe oma klassivenna õhutusel avastasin enda jaoks venekeelse kirjanduse, mis mulle

avas akna tohutult suurde ja väga huvitavasse maailma.

Saarkivi eestseismisel moodustasime koolis põrandaaluse kirjandusringi "Virmalised", kus kuulasime ettekandeid väliseestlaste kirjutatud raamatuid, eesti ajaloost, muistsest vabadusvõitlusest, isegi astronoomiast jpm. Teinekord olid ettekandjateks ka metsavennad, nagu aastaid hiljem teada sain.

Saarkivi pani meid ka palju kirjandeid kirjutama, milles ma vist üsna suure osavuse omandasin. Igatahes mäletan ma üht oma kirjandit Suurest Isamaasõjast, mille ma Saarkivi sunnil klassis ette lugema pidin. Saarkivi kiitis kirjandi stiili, kuid lisas, et selles on Nõukogude Armee tegevust kaugelt liiga ilusates värvides kirjeldatud! Ühtlasi soovitas ta mul minna Tartu ülikooli eesti keelt õppima. Kuna aga täppisteadused võlusid mind rohkem, siis oli füüsika see, mille ma välja valisin. Kindlasti mängisid selles suurt rolli matemaatikaõpetaja Kalju Kallaste ja füüsikaõpetaja Elmar Matt, keda ma siiani sügavalt austan.

Lõpukirjandi kirjutasin Sütiste luulest, mis mulle siis oma aktiivse eluhoiaku tõttu väga meeldis, st Sütiste luule oli aktiivse eluhoiakuga, mitte mina. Hindeks sain neli, sest olin oma põhja-eestlaslikkuses käänanud üht maastik-tüüpi sõna kui raamat-tüüpi. Ülikooli sisseastumiseksamitel tuli samuti kirjand kirjutada. See sai Eduard Vilde näidendist "Pisuhänd", kus ma Tiit Piibelehe üdini positiivseks tegelaseks kuulutasin. Ma ei mäletagi enam, mis hinde ma selle eest sain, aga tähtis on see, et 1958. aasta augusti lõpu poole tuli mulle kiri, et ma olen toleaeegsesse TRÜ "matlotti" vastu võetud. Sellega tulebki mu ametlik eesti keele õpe lõppenuks kuulutada.

Küll aga õpetati meile ülikoolis vene ja inglise keelt. Vene keele õpetajat šokeerisin ma sellega, et ütlesin talle, nagu oleksin ma käinud vaatamas Leo Tolstoi näidendit "Surnud laip"! Inglise keele õpe oli tõsisem, alguses Aino Jõe, hiljem aspirantuuris Leopold Kivimäe heasoovlikul, kuid rangel juhatusel. Isegi Arthur Hone on mu inglise keelt veidi lihvinud!

Veel ühel huvitaval aspektil võiks peatuda, sest Lõuna-Eesti keskkonda sattununa pani mind uus keelepruuk sageli imestama. Kodus polnud keegi kasutanud sõna "kuub" "pintsaku" tähenduses, "tokki" "kepi" tähenduses, "tolle" "selle" tähenduses, väljendit "kesto" "kes see on" tähenduses jne. Kuid see polnud veel midagi selle kõrval, kui meid sügisel päris lõunasse põllutöödele saadeti - vaat seal oli teinekord lausa tõlki vaja. Mäletan, kui külamees mulle midagi "hatt pinist" rääkis ja ma teda suurte silmadega vaatasin ja midagi aru ei saanud.

Olen sageli mõelnud, et eks ma olen oma loomult olnud lihtne külapoiss, kel enda

väljendamine ei läinud mitte alati libedalt. Kuid ma tegin läbi tõsise kooli tolleaegses pika nimega ühingu - Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühingu, mis hiljem lihtsalt "Ühing Teaduseks" ümber nimetati. Ega ma sinna ka väga vabal tahtel ei astunud, kuid aspirandi stipp oli tollal vaid 68 rubla ja noor inimene tahtis elada. Ühing maksis iga loengu eest viis rubla kätte ja see oli suur raha. Üksiti maksti kinni lähetused, neiupõlvenimega komanderingud. Mind lähetati loenguid pidama paikadesse pea kogu Eestis. Keegi ei kontrollinud mu loenguid ega esitanud tingimusi, selles mõttes mingit tsensuuri mul polnud. Ja kuna mind huvitas kosmonautika, siis rääkisin ma rahvale USA kosmoseuuringutest, millest ametlikud häälekandjad rääkisid vaid siis, kui ameeriklastel midagi untsu läks. Usun, et need loengud andsid mulle tugevasti esinemisjulgust, sest auditoorium oli, nagu nüüd armastatakse öelda, seinast seina, ja lihvisid ka mu keelt. Ka televisiooniesinemised sarjas "Lugedes looduse raamatut" koos Arved Sapari, Uno Veismanni, Olev Avaste ja eriti aga Mihkel Jõeveeruga andsid hea kooli eesti keele haritud kasutamiseks.

Olen mitmeid aastaid Tartu ülikoolis tudengeid astronoomias koolitanud, eks seegi aita parandada keeleoskust ja sunnib teinekord isegi uusi eestikeelseid termineid välja mõtlema. Vägisi tuleb pähe mõte, et kui ma päris pensionile jään, siis hakkab inglise-eesti-inglise astronoomia-alast sõnastikku koostama, sest ammu on aeg.

Mingisugune "keelekõrv" mul hoolimata mu täppisteaduslikust taustast siiski vist on, sest ma ei suuda mööda vaadata (või kuulata), kui räägitakse tuttavaks saamisest "läbi koolivenna" - olen alati öelnud, et elusast inimesest saab läbi minna kahel viisil, suust sisse ja ühest teisest avausest välja, või siis vastupidi, kui soovitakse. Ja terve eluaeg kiirgusleviga tegelnuna ei saa ma jääda ükskõikseks, kui kommentaatorid räägivad Postimehes sellest, et välispoliitika peaks olema läbipaistev. Lennart Mere kombel "Tule taevas appi" hüüdes pean selgitama, et kui see poliitika saab läbipaistvaks, siis ei näe me sedagi, mis varem näha oli. Aknaid ju pestakse selleks, et nad läbipaistvad oleksid ja aknaklaase endid näha poleks. Kuidas küll sellest lihtsast asjast aru ei saada!

Või siis soome perekonnanime käänamine eesti keeles, võtame näiteks lausekese "Oksaneni pöördumine Latvaneni poole". Mis jõe reegel keelab meil soomlaste kombel öelda "Oksase pöördumine Latvase poole".

Millegipärast tundub mulle, et Eestil puudub läbimõeldud keelepoliitika, või vähemalt ma ei taju, et see olemas on. Kui varem oli keel väga rangetesse vormidesse surutud, mis ilmselgesti liigne surve oli, siis nüüd tundub, et mingeid piiramisi enam polegi - kirjuta või räägi, kuidas tahad. Mulle öeldakse, et see ongi normaalne asjade käik, keel lihtsalt

arenebki nii ja õige on see, kuidas enamus räägib. Kui ma Eesti Päevalehes hiljuti sel teemal sõna võtsin, siis rõõmustas mind väga suur kommentaaride hulk - seega keel huvitab inimesi jätkuvalt. Sõber Jaan Kaplinski arvas mind küll pärast seda logitsistide hulka ja lubas mulle oma vaatepunkti selgitada. Pidin lausa wikipeediast järele uurima, mida too termin tähendab. Loomulikult keel areneb ja uueneb, aga ta ei tohiks areneda ja uueneda ilma igasuguste reegliteta. Ja mis enamusse puutub, siis kaks kord kaks jääb neljaks sõltumata sellest, kui palju inimesi teisiti arvab.

Alati on aeg-ajalt kasulik tagasi vaadata ja uurida, mida meie suured eelkäijad on teinud. Uuendati ja arendati keelt ju ennegi, kui kasvõi ainult Johannes Aavikut eeskujuks võtta. Temaga, või täpsemalt tema raamatuga, on minu elus üks traagilis-ironiline seik seotud, millest ma siinkohal mitte rääkimata ei saa jätta. Kunagi sügaval vene ajal leidsin ma Tartu Tähetorni WCst Aaviku keeleuuendusliku raamatu, mille pealkirja ma kohe teada ei saanud, sest 13 esimest lehekülge oli nõ ära kasutatud. Minu südametunnistus ei lubanud sellise keelemehe raamatut sinna jätta edasiseks kasutamiseks, vaid ma võtsin selle sealt kaasa ja läksin kirjandusmuuseumi raamatukokku, kust ma leidsin kiire ja lahke abi kadunud lehtede kopeerimise kaudu. Ühtlasi öeldi mulle, et tegu on Johannes Aaviku raamatuga "Keeleuuenduse äärmised võimalused" (1924). Kõige selle juures rabas mind enim asjaolu, et selline asi sündis kõikidest kohtadest just Tartus ja tähetornis.

Tagasi pöördudes emakeele arengu ja arendamise juurde, siis mõnevõrra meenutab sellise iseenesliku arengu pooldajate suhtumine mulle reformarite poliitikat "õhuke riik", nii et lõpuks ei sega riik end enam millessegi ja kõik peab ise ennast reguleerima. Ja selle vähese juhtimise, mis siis veel alles jääb, ostame teenusena näiteks idanaabrilt sisse. Olen päris kindel, et selle saaks palju odavamalt kätte. See tundub väga ahvatlev, sest Eesti riigi üks (ja paistab, et ainus) eesmärk tundub olevat raha kokkuhoidmine. Me näeme ju, kuidas maalt kaovad koolid, kauplused ja postkontorid rahapuuduse hala saatel.

Viimasel ajal on rahva hulgas muret tekitanud arvamus, nagu kõrgharidus peaks inglisekeelseks muutuma. Et teaduskeel niikuinii juba ongi. Tõepoolest kirjutatakse maailmas väga suur enamus teadustöid inglise keeles ja sinna pole vist midagi parata. Kirjutati ju omal ajal teadustöid ladina keeles! Seda teemat puudutas hiljuti Peeter Tulviste ja sai tugeva kriitika osaliseks. Asjata, tundub mulle, sest ta ei rääkinud ju sugugi eesti keele kaotamisest kõrghariduses. Kui me aga aina rohkem lõimume Euroopa ja muu maailmaga, mis on ka ilmselt paratamatu, siis on inglisekeelne õpe samuti paratamatu. Kuid eesti keel ei tohi kuhugi kaduda, sest eesti rahvas, kes teadusuuringud suures osas

kinni maksab ja ikka veel eesti keelt räägib, ootab oma teadlastelt selgitusi nii nende oma töö kohta kui ka selle kohta, mida sel alal mujal maailmas tehakse. Ja seda tuleb ikka eesti, mitte inglise keeles teha.

Kaldun arvama, et mu eesti keele õpetaja oleks võib-olla selle traktaadi kohta öelnud, et üsna teemast mööda kirjutatud, sest huvist emakeele vastu polegi nagu räägitud, vaid lagedale on toodud killukesi oma eluloost. Aga kui süveneda, siis ikka on küll räägitud, sest ühe inimese elu ja tema emakeel on lahutamatult seotud.

Ja mis eesti keele püsimesse puutub, siis see keel püsib just täpselt nii kaua, kui me seda ise tahame.